

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Η έκδοση του δεύτερου τόμου των «Σπουδών στο Γαλανόμαυρο» βρίσκεται προ των πυλών, χάρη στις προσπάθειες ηρωικών συντροφισσών που δεν μας χρωστάγανε τίποτα, αλλά τώρα τους χρωστάμε εμείς.

Συνεχίζουμε να διαφημίζουμε την επερχόμενη έκδοση δημοσιεύοντας τα καινούρια αδημοσίευτα κεφάλαια που θα περιλαμβάνει ο δεύτερος τόμος. Το κεφάλαιο περί «μαύρης» αγοράς, που ακολουθεί, ήταν πολύ μεγάλο για να χωρέσει σε ένα τεύχος, οπότε θα το σερβίρουμε σε δύο μέρη.

Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΟΥ ΑΜΕΣΩΣ ΤΗΝ ΕΙΠΑΝΕ «ΜΑΥΡΗ» ΚΡΑΤΟΣ, ΑΦΕΝΤΙΚΑ, ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ ΚΑΙ ΜΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ. (ΜΕΡΟΣ Α')

Ο παπάς είναι αμπάρι,
θέ να φάει και να πάρει
(παροιμία της κατοχής)

Δίπλα στις περιπτώσεις μάχης για την επιβίωση που μας απασχόλησαν στα προηγούμενα τεύχη, είναι γεγονός ότι ήδη από το καλοκαίρι του 1941 ήταν πολλοί εκείνοι που συνειδητοποίησαν ότι ο πόλεμος και η κατοχή άνοιγαν «νέους ορίζοντες». Η «πρωτοβουλιακή δράση» τους έγινε ιδιαίτερως εμφανής στην πρωτεύουσα, όπου γύρω από το ζήτημα της διάθεσης των τροφίμων χτίστηκε ένας ολόκληρος κόσμος· ο κόσμος της περιφέρειας «μαύρης» αγοράς. Στα όσα ακολουθούν, θα προσπαθήσουμε να δούμε αυτή τη νέα πραγματικότητα που σφραγίστηκε από την πείνα, την εξαθλίωση και το μαζικό θάνατο, ως μια διαδικασία μετασχηματισμού του ελληνικού κράτους. Θα συνεχίσουμε δηλαδή να αναφερόμαστε στον λιμό του 1941-1942, αδιαφορώντας για τη δριμύτητά του και εστιάζοντας σε κάτι κατά τη γνώμη μας πολύ σημαντικότερο: στην οργάνωσή του.

ΠΟΣΟ ΜΑΥΡΗ ΗΤΑΝ Η «ΜΑΥΡΗ» ΑΓΟΡΑ; ΚΑΤΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Όπως σημειώσαμε στο προηγούμενο τεύχος, οι νεκροί της κατοχής, ήταν πολλοί ως απόλυτο νούμερο. Ως ποσοστό από την άλλη, όχι και τόσο. Το 5% του πληθυσμού, το κατώτατο ξύσμα από τον πάτο του ταξικού βαρελιού. Αναρωτιέται κανείς τι ακριβώς έκαναν όλοι οι υπόλοιποι από εκείνους που δεν είχαν παρά μόνο ένα πράγμα να πουλήσουν. Όλοι εκείνοι που δεν είχαν ούτε το δυαράκι που προοριζόταν για προίκα της κόρης, ούτε το δαχτυλίδι-κειμήλιο της γιαγιάς· που δεν είχαν τίποτα πέρα από την εργατική τους δύναμη.

Μια ματιά στις ανατολικές συνοικίες της Αθήνας, εκεί όπου συγκεντρώνονταν προσφυγικοί πληθυσμοί από τη Μικρά Ασία μπορεί να μας δώσει χρήσιμες πληροφορίες για τα προαπαιτούμενα της επιβίωσης σε καιρό λιμού. Ας μην ξεχνάμε ότι οι προσφυγικής καταγωγής κάτοικοι της Αθήνας είχαν συμπληρώσει σχεδόν εικοσαετία στη «χώρα υποδοχής» όταν ξεκίνησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είχαν και μια «στρωμένη» ζωή. Όπως έχουμε δει με προηγούμενες αφορμές, η περίοδος του μεσοπολέμου ήταν γι' αυτούς ένας συνεχής αγώνας για την επιβίωση· άλλοτε με δουλειές του ποδαριού, άλλοτε με σκληρή χειρωνακτική εργασία, χωρίς να μπορούν στην πλειοψηφία τους να ξεφύγουν ποτέ από την υποτιμημένη θέση που τους είχε επιφυλάξει ο ελληνικός καπιταλισμός.¹ Κατά συνέπεια, όταν έσκασε κι ο πόλεμος, η υποτίμηση όλων αυτών των «προσφύγων» πέρασε σε άλλα επίπεδα. Πολύ γρήγορα, όλοι εκείνοι που μέχρι πρότινος δεν τα έβγαζαν πέρα με

ΣΤΗΝ ΟΥΡΑ

Κλασική φωτογραφία της εποχής. Ατέλειωτες ουρές και αμέτρητες ώρες αναμονής με το δελτίο τροφίμων στο χέρι.

ΔΙΑΤΑΞΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Πλατεία Ομονοίας, χειμώνας '41-'42. Αυτοί που δεν είχαν πρόσβαση σε τίποτα, κατέφευγαν στους αεραγωγούς του ΗΣΑΠ για λίγη ζέστη. Πίσω τους, αυτοί που είχαν πρόσβαση σε όλα κάνουν το πέρασμά τους ως μεμονωμένο και προπαντός διαταξικό φαινόμενο.

τα χαμηλά μεροκάματα, θα συνειδητοποιούσαν ότι στις συνθήκες της κατοχής η εργασία τους ισοδυναμούσε στην κυριολεξία με ένα πιάτο φαΐ.

Δουλειά για ένα πιάτο φαΐ... αλλά δουλειές υπήρχαν! Ένα μεγάλο κομμάτι των κατοίκων της Καισαριανής, του Βύρωνα, του Υμηττού και των γύρω περιοχών βρήκαν δουλειά, μέσω Ελλήνων εργολάβων, στις επιταγμένες από τους στρατούς κατοχής παραγωγικές μονάδες και στα οχυρωματικά έργα:

Όπως και ο περισσότερος κόσμος εδώ, άλλοι δούλεψαμε στους Ιταλούς, άλλοι στους Γερμανούς: τρώγαμε ένα πιάτο φαγητό [...]. Εγώ δούλεψα στο Χασάνι, στο αεροδρόμιο, στους Γερμανούς. Δούλεψα γύρω στους τρεις μήνες [...]. Έχω δουλέψει στους Ιταλούς απάνω στον Υμηττό, κάναμε οχυρωματικά έργα [...]. Σκάψαμε ένα όρυγμα από πίσω από τον Υμηττό, φαρδύ για να μην περνάνε τα τανκς [...]. Παντού υπήρχε δουλειά, δουλειά άμα ήθελες τέτοια [...]. Μας πηγαίνανε από την Ομόνοια, όπως από την Ομόνοια μας παίρνανε πάλι οι Ιταλοί και μας πηγαίνανε στο [...] Μπογιάτι και δούλευα εκεί στους Ιταλούς. Εκεί μεταφέραμε οβίδες [...]. Έχω δουλέψει και στο αεροδρόμιο της Ελευσίνας (το είχε επιτάξει ο γερμανικός στρατός).²

Η εργασία στα επιταγμένα εργοστάσια και στα οχυρωματικά έργα ήταν μαζικό φαινόμενο και γι' αυτό καθόριζε τον χαρακτήρα της εργασίας εκείνη την εποχή. Στο λιμάνι του Πειραιά, στο αεροδρόμιο του Ελληνικού (Χασάνι), της Ελευσίνας και του Τατοΐου, στα ναυπηγεία Βασιλειάδη, στο καλυκοποιείο Μάλτσιωνιώτη και σε διάφορα έργα οχύρωσης στην περιφέρεια του λεκανοπέδιου δούλεψαν πολλοί εργάτες προερχόμενοι από τις ανατολικές συνοικίες. Ενδεικτικά, στο καλυκοποιείο Μάλτσιωνιώτη, όπου στεγαζόνταν τα εργοστάσια των Jumo (Junkers Motors), BMW και Daimler Benz και τα οποία επισκεύαζαν κινητήρες των γερμανικών πολεμικών αεροπλάνων, δούλευαν γύρω στα 5.000 άτομα. Στο ναυπηγείο Βασιλειάδη στον Πειραιά, δούλευαν περίπου 600 άτομα στην επισκευή των γερμανικών πολεμικών πλοίων, στα ναυπηγεία του Περάματος γύρω στα 1.500 άτομα, ενώ πάνω από 3.500 εργάτες δούλευαν στα μεγάλα ιδιωτικά μηχανουργεία που συνεργάζονταν με τα επιταγμένα ναυπηγεία.

Σύμφωνα με έκθεση του συνταγματάρχη Βάλτερ Βάιγκολντ, επιτελάρχη στη στρατιωτική διοίκηση Νότιας Ελλάδας, τον Σεπτέμβριο του 1942, πάνω από 12.000 εργάτες δούλευαν στην επισκευή πολεμικών πλοίων, ενώ στο εργοστάσιο λιπασμάτων στον Πειραιά δούλευαν 2.500. Στο εργοστάσιο Λαναρά στο Περιστέρι δούλευαν 3.500 άτομα και στο ανθρακωρυχείο Περιστερίου κοντά στα 700.³ Γενικά, πάνω από 30.000 εργάτες δούλεψαν στα ναυπηγεία, τα λιμάνια και τα αεροδρόμια, τα οχυρωματικά έργα, τα εργοστάσια και τα μηχανουργεία για να μπορέσουν να επιβιώσουν.

Να σημειώσουμε εδώ ότι στους προαναφερόμενους χώρους εργασίας λειτουργούσε κάποιου είδους συσσίτιο, το οποίο υποκαθιστούσε ένα μέρος του μισθού. Δηλαδή, μετά από ώρες εξαντλητικής εργασίας, εκθειμένοι στα καιρικά φαινόμενα και στη συνεχή κούραση, οι εργάτες έπρεπε να νιώθουν τυχεροί που θα

εξασφάλιζαν μια πατάτα που επέπλεε σε ένα ακαθόριστο νεροζούμι. Πλέον δεν έπρεπε να δουλέψουν για να πάρουν λεφτά, να πληρώσουν το νοίκι, τον μανάβη και τον μπακάλη. Πλέον έπρεπε να δουλέψουν για να πάρουν μερικά χαρτονομίσματα, που λόγω πληθωρισμού δεν είχαν κανένα πραγματικό αντίκρουσμα, και μια μερίδα φαγητό που θα μετέθετε το θάνατο από αστία για λίγο αργότερα.

Στα σημεία όπου συγκεντρώνονταν όλοι εκείνοι που δεν είχαν τίποτε άλλο πέρα από την εργατική τους δύναμη, η πείνα συνόρευε με τη σκλαβιά. Η καταναγκαστική εργασία, σε μαζική κλίμακα, ήταν μια οργανωμένη πραγματικότητα που μπήκε μπροστά, όχι μόνο επειδή το ελληνικό κράτος έδωσε το οκεί για τις επιτάξεις, αλλά και επειδή τα ελληνικά αφεντικά έβλεπαν την κατοχή ως μια ρεαλιστική και κερδοφόρα δυνατότητα να ξαναβάλουν μπρος τις μηχανές των εργοστασίων τους, και επειδή οι Έλληνες εργολάβοι αναλάμβαναν να διαχειριστούν την τζάμπα εργατική δύναμη που συγκεντρωνόταν στις εργατικές πιάτσες και γειτονιές και να τη διοχετεύσουν εκεί όπου υπήρχε ζήτηση.

ΚΛΟΠΕΣ, ΓΝΩΡΙΜΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Φυσικά, τα συσσίτια των χώρων εργασίας δεν αρκούσαν για να τραφεί ολόκληρη η οικογένεια. Ως γνωστόν, οι μέθοδοι που οργανώνουν τη ζωή και την εργασία αυτών που δεν έχουν τίποτα είναι έτοιμα σχεδιασμένες ώστε πάντα κάτι να λείπει. Η μερίδα είναι λειψή, τα λεφτά δεν φτάνουν ούτε για ζήτω, το λεωφορείο είναι ή γεμάτο ή χαλασμένο. Αν σε όλα αυτά προστεθούν τα εντεινόμενα εμπόδια λόγω του πολέμου, είναι εύκολο να συμπεράνουμε ότι η στρατηγική της επιβίωσης για την εργατική τάξη προϋπέθετε συνεχώς την επιστράτευση παράπλευρων «δεξιότητων», πιθανότατα γνωστών από πριν την κατοχή. Όπως, για παράδειγμα, το να κλέβεις με μαεστρία, χωρίς να σε πιάσουν. Αυτό έκαναν πολλοί από όσους δούλευαν στις επιταγμένες επιχειρήσεις που προαναφέραμε. Έκλεβαν καθημερινά υλικά και στη συνέχεια τα έσπρωχναν στη μαύρη αγορά για να βγάλουν μερικά παραπάνω χρήματα ή να αποκτήσουν τρόφιμα. Ο καισαριανιώτης εργάτης Χρήστος Μάρτης κι ο αδελφός του δούλευαν από τον Ιούλιο του 1942 στα ναυπηγεία Βασιλειάδη και ήξεραν ότι τα υποπροϊόντα της παραγωγικής διαδικασίας ήταν περιζήτητα ως πρώτη ύλη στα ιδιωτικά μηχανουργεία:

Σε «προνομιούχα» κάπως θέση βρίσκονταν οι τορναδόροι, ειδικά εκείνη την περίοδο, διότι ορισμένα από τα μεταλλικά υλικά που επεξεργάζονταν ήταν σχετικώς «πολύτιμα», όπως ο ορείχαλκος (μπρούτζος) ή ο χαλκός και σπανιότερα ένα ειδικό μέταλλο που επένδυε εσωτερικά τον αυλό των κουζινέτων [...]. Όπως ήταν «φυσικό», ένα μέρος από τα ρινίσματα αυτά, κατάλληλα συσκευασμένο (σε σακουλάκια), έβγαινε κρυμμένο σε διάφορα σημεία του σώματος εκτός εργοστασίου, παρόλο το ψάξιμο που γινόταν κατά την έξοδο. Ήταν μια πολύ σημαντική πηγή εξοικονόμησης χρήματος, γιατί ήταν περιζήτητη πρώτη ύλη στα μηχανουργεία.⁴

Γύρω από τα επιταγμένα εργοστάσια άρχισε, λοιπόν,

ΝΕΥΡΑ

Η στέρηση κι η κούραση έφεραν νεύρα και τα νεύρα αποζητούσαν διέξοδο. Η ζωή στην Αθήνα της κατοχής έμοιαζε, για όλο και περισσότερους, με βάρος ασήκωτο. Ο Δημήτρης Ψαθάς αποτύπωσε σε μικρές ιστορίες, «Σκίτσα Κατοχής» τις αποκαλούσε, την ένταση της καθημερινότητας στις αρχές της δεκαετίας του '40. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από τον «Εγγλέζο» που περιλαμβάνεται στην έκδοση *Χειμώνας του '41*, Σπανούδης, 1945:

Καυγός.

Πού αλλού; Στο τράμ. Ευτυχώς που υπάρχει ακόμα και αυτό να δίνης τουλάχιστο διέξοδο στην φούρκα που μαζεύεται κι' ογκούται στη ψυχή σου. Σκέψου τι καταπίνεις όλη μέρα. Τον Ιταλό, τον Γερμανό, την πείνα, τις ουρές, τον μαύρο, τις τρεχάλες, τις απάτες, τις νοθείες, το κρύο, τις τιμές, την λίρα που τραβάει διαρκώς στα ύψη και παίρνει μαζί της στα ουράνια όλα τα είδη που βγαίνει δέκα πήχες όσως η γλώσσα σου ν' ανακαλύψης.

- Πόσο το λάδι;

- Οχτακόσιες.

- Πώ, πώ, πω!...

Αγανακτείς και καταπίνεις. Πόσο το ψωμί; Αγανακτείς και καταπίνεις. Μούργα το λάδι, μούχλα το ψωμί, χώμα το σαπούνι, ασβέστι το τυρί, ξύδι το κρασί, νερό το γάλα, κόλλα το γιαούρτι, μολύβι η μπομποτά, μπαρούτι το τσιγάρο, πουλάκι το αυγό. Αγανακτείς και καταπίνεις. Χρυσάφι οι τιμές. Αγανακτείς και καταπίνεις. Και τα λεφτά στα χέρια σου ατμός που εξατμίζεται και τρέχεις να προφτάσης.

- Έχεις εληές;

- Έχει ο γείτων.

- Πούντος ο γείτων;

- Τρέχα να τον βρης.

Αγανακτείς και καταπίνεις. Ο γιατρός πουλάει λάδι, ο λαδάς πουλάει κάρβουνα, ο καρβουνιάρης πουλά τα ψάρια, ο ψαράς πουλά παπούτσια, ο παπουτσιάς πουλά φασόλια και μπλιγούρι. Τρέχεις, ψάχνεις, ρω-τάς κι όλοι κάνουν την πάπια. Αγανακτείς και καταπίνεις.

Μοιράζουν γαύρους.

Και τρέχεις στην ουρά. Και κάθεσαι. Κι αγανακτείς και καταπίνεις.

να δημιουργείται ένα ολόκληρο δίκτυο σχέσεων όπου οι γνωριμίες και η πρόσβαση στις κατάλληλες πληροφορίες είχαν μεγάλη σημασία. Η καταναγκαστική εργασία άνοιγε «νέες ευκαιρίες» και νομιμοποιούνταν στην πράξη, αφού με τα υλικά που διοχετεύονταν σε διάφορους τομείς όπου οι ελλείψεις ήταν τεράστιες, η αγορά μπορούσε να κινηθεί πιο αποτελεσματικά.

Προφανώς όμως, όταν λέμε «μαύρη» αγορά, δεν πρέπει να εννοούμε τους εργάτες που έκλεβαν κατά την ώρα της δουλειάς, όπως και όταν λέμε σήμερα «αγορά», δεν πρέπει να εννοούμε τους shop lifters. Η κυρίαρχη αφήγηση δεν βλέπει πουθενά την ιεραρχία της μαύρης αγοράς και τη σχέση της με το κράτος· κοιτάζει απλώς τους «μαυραγορίτες», σαν να ήταν φιγούρες ισοδύναμες μεταξύ τους, που εμφανίστηκαν από το πουθενά κι έκαναν... ό,τι γούσταραν. Από εδώ προκύπτει και ο συνήθης εύκολος προσδιορισμός της ως «διαταξικό φαινόμενο». Στην πραγματικότητα όμως, το φαινόμενο δεν ήταν διόλου «διαταξικό». Αντιθέτως, καθώς ένα μεγάλο κομμάτι της εργατικής τάξης έπεφτε στην αγκαλιά της καταναγκαστικής εργασίας, γύρω δημιουργούνταν οι ιεραρχίες που θα ήλεγχαν και θα εκμεταλλεύονταν την καταναγκαστική εργασία.

Όσο γι' αυτές τις «ιεραρχίες», δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, όπως κάθε σύστημα καπιταλιστικής εκμετάλλευσης της εργασίας, έτσι και ετούτο εδώ, εξέφραζε την εκμετάλλευση και τον έλεγχο της ζωντανής εργασίας μέσω μιας «αγοράς». Αυτή η «αγορά», απέκτησε το παραπλανητικό προσωνύμιο «μαύρη», ήδη από την εποχή της δημιουργίας της. Η πραγματική και πιθανόν μοναδική διαφορά της από την κανονική καπιταλιστική «αγορά» των καλών καιρών, ήταν ότι ετούτη εδώ ήταν «παράνομη», με εκείνο τον ειδικό τρόπο που κάθε «παράνομια» αποσκοπεί, όχι στην εξάλειψη, αλλά στον έλεγχο του απαγορευμένου. Και επειδή αυτός ο έλεγχος ανήκει πάντα σε εκείνον που έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει την «παράνομια», δηλαδή στο κράτος, η κατοχική «μαύρη» αγορά, από τη μια βρισκόταν υπό τον έλεγχο της οργανωμένης κρατικής ένοπλης βίας, και από την άλλη αντικατόπτριζε τη μετατροπή του κράτους σε μαφιόζικο μηχανισμό.⁵

Στο παρακάτω απόσπασμα, ο καισαριανιώτης Ματθαίος Φραγκιάς που τη δεκαετία του '40 πούλαγε μαζί με τον συντάιρό του ελαστικά στην πλατεία Μοναστηρακίου, περιγράφει πώς από τις εγκαταστάσεις του ελληνικού στρατού, τα δυσεύρετα ελαστικά έφταναν στο κέντρο της Αθήνας. Ταυτόχρονα, μας δίνει μια εικόνα των κατώτερων κλιμακίων της «μαύρης» αγοράς:

Βλέπω λοιπόν αυτούς (τους άλλους μικροπωλητές), κάθε Σάββατο κατά τις δώδεκα έφευγαν από την πλατεία όπου πουλούσανε [...]. Κλείνουμε λοιπόν και εμείς [...] παίρνουμε το γκαζοζέν [...]. Οπότε φτάνουμε στη Μεσογείων και τους βλέπω να προχωράνε προς τη Σχολή Χωροφυλακής, στο δασύλλιο εκείνο [...]. Τα βουλκανιζατέρ των Γερμανών ήτανε μέσα εκεί, στο Γουδί. Την ώρα δύο, δυόμιση βλέπουμε να φεύγουνε εργάτες [...]. Έρχεται ένας σ' εμένα [...] μου λέει «θες λάστιχα; Έχω· πάμε σπίτι μου». Πάμε στο σπίτι του, κάτω από το ντιβάνι βγάζει ένα σωρό λάστιχα. Έδωσα περίπου δύο εκατομμύρια, γेमίσαμε λάστιχα και εμείς· γνωριμία πλέον με τον Σωτήρη [...]. Την άλλη μέρα στο Μοναστηράκι γέμισε ο τόπος λάστιχα. Πουλούσαμε, μεροκάματο πάρα πολύ καλό και άνοιξε ο δρόμος πλέον της γνωριμίας. Εγώ βέβαια πληροφορήθηκα ότι εκείνος που βγάζει περισσότερο είναι ένας Αυλωνίτης, τον οποίο και πλησιάζω. Ο Αυλωνίτης με υπερκάλυπτε εμένα σε αυτά που ήθελα. Πώς βγαίνουν τα λάστιχα; Κόβαν αυτοί τα λάστιχα μέσα, τα βάζανε στα παντελόνια τους από μέσα. Έκοβαν το άλλο, βάζαν στο στήθος επάνω, εδώ. Δεν μπορούσαν να φανταστούν οι Γερμανοί κάτι τέτοιο και βγαίνανε όμορφοι και ωραίοι από μέσα.⁶

Ο Φραγκιάς βλέπει μόνο τις εργατικές κλοπές. Την ίδια στιγμή όμως, σχεδόν άθελά του, περιγράφει και ένα ιεραρχικό δίκτυο. Από τα βουλκανιζατέρ των Γερμανών που στεγάζονταν εντός της Σχολής Χωροφυλακής (σε χώρο του ελληνικού στρατού), έβγαине η πρώτη ύλη για να κινηθεί ένα μέρος του εμπορίου ελαστικών στο κέντρο της Αθήνας. Και με κάποιον τρόπο αυτή η πρώτη ύλη κατέληγε σε κάποιον «Αυλωνίτη», που κατόπιν εξυπηρετούσε και τον Φραγκιά. Ο «Αυλωνίτης» ήταν γνωστής επιχειρηματικής έδρας και

ξακουστών δυνατοτήτων, αλλά για κάποιον λόγο παρέμενε ασύλληπτος, προφανώς έως ότου αποφασιστεί (ή προκύψει) το αντίθετο. Οι εργάτες διακινδύνευαν σε καθημερινή βάση για να γλιτώσουν από την πείνα κι από τη σύλληψη. Την ίδια στιγμή όμως, οι καθημερινές τους διαδρομές οργανώνονταν με την ορθολογική βαρβαρότητα που χαρακτηρίζει μια ταξική κοινωνία σε καιρό πολέμου. Στο τέλος των καθημερινών διαδρομών, υπήρχε πάντα κάποιος Αυλωνίτης. Και πάνω από τον Αυλωνίτη κάποιος άλλος και κάποιος άλλος.

Στην κατοχή, λοιπόν, όχι μόνο υπήρχε «κόσμος που δούλευε», αλλά δούλευε με όρους καταναγκασμού και σκλαβιάς. Που έπρεπε, για να τη σκαπουλάρει (συχνά πρόσκαιρα) από την πείνα, να κάνει σχεδόν τα πάντα. Η εκ των πραγμάτων αναγκαστική εμπλοκή σε διάφορα μαφιοζοδικτύα διακίνησης υλικών για μερικές πενταροδεκάρες ή για λίγο ψωμί δεν ήταν η μόνη εκδήλωση των «ευκαιριών» που είχε μπροστά της η εργατική τάξη. Η πορνεία, που μας απασχόλησε στο προηγούμενο τεύχος, ήταν άλλη μια από αυτές τις «ευκαιρίες με κρατική χορηγία».

Να το ξαναπούμε: Όποια όψη του και αν κοιτάζουμε, ο κατοχικός λιμός ουδέποτε υπήρξε κοινή, διαταξική εμπειρία. Υπήρξε μια συλλογική εμπειρία που αφορούσε μεγάλα κοινωνικά κομμάτια, τα οποία, διά πυρός και σιδήρου, είδαν ότι αν υπήρχε μια πιθανότητα να επιβιώσουν, αυτή ήταν να ενεργήσουν οργανωμένα και να βγουν, μαχητικά, στο προσκήνιο. Την ίδια στιγμή, η ίδια συλλογική εμπειρία κατασκεύαζε τον εχθρό: τους νέους τρόπους οργάνωσης της ελληνικής αστικής τάξης και του κράτους της σε περιβάλλον μαζικού θανατικού.

Μπορούμε τώρα να στραφούμε στο ζήτημα της «μαύρης» αγοράς· από τη σκοπιά που υιοθετούμε εδώ, πρόκειται για το ζήτημα της καπιταλιστικής αγοράς κατά την περίοδο της κατοχής. Συγκεκριμένα της οργάνωσής της, της ιεραρχίας της, της ταξικής θέσης των οργανωτών της και της κοινωνικής λειτουργίας της. Καθώς επιδιόμαστε σε αυτό το εγχείρημα, θα αποκαλούμε το κράτος της ελληνικής αστικής τάξης με το όνομά του χωρίς να καταφεύγουμε σε επιθετικούς προσδιορισμούς του είδους «δωσιολογικό» και «κατοχικό», προκειμένου να το διαχωρίσουμε σε «καλό» και «κακό». Σαν να λέμε, για άλλη μια φορά, θα στεναχωρήσουμε τους αριστερούς ιστορικούς.

Η ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΝΟΜΙΑΣ: ΤΡΟΦΙΜΑ

Ας γυρίσουμε για λίγο στους φίλους του Μίνου Δούνια και στις εξήντα οκάδες όσπρια που κλάπηκαν από την αποθήκη τους μίαν αποφράδα μέρα του Φλεβάρη του 1942.⁷ Πέρα από τη συμφορά που υπέστησαν, υπάρχει κάτι σημαντικό να παρατηρήσουμε, που παραλείπεται από την αφήγηση του Δούνια. Συγκεκριμένα, ότι η πολύτιμη αποθήκη των φίλων του ήταν παράνομη, τουλάχιστον με δύο-τρεις τρόπους. Όπως διαβάζουμε στις εφημερίδες της εποχής, τα διατάγματα που καθιστούσαν παράνομη την κατοχή και διακίνηση τροφίμων, είχαν αρχίσει να καταρτίζονται τουλάχιστον από το τέλος του καλοκαιριού:

Τιμωρούνται:

Όστις κατέχει σιτηρά παντός είδους, όσπρια και εν γένει τρόφιμα [...] υπέρ το επιτρεπόμενον όριον ποσότητας κατοχής τοιούτων.

Όστις, κατέχων τρόφιμα, πωλεί ταύτα κρυφίως. [...]

Όστις ως αγωγιάτης (της κατ' επάγγελμα ιδιότητος θεωρουμένης ως ιδιαιτέρας επιβαρυντικής περιπτώσεως) μεταφέρει δι οιουδήποτε μέσου σιτηρά, παντός είδους όσπρια και εν γένει τρόφιμα άνευ κανονικής αδείας. [...]

Ως αναγκαίος συνεργός τιμωρείται και ο αγοράζων τα αυτά τρόφιμα και προς ιδίαν έτει χρήσιν. [...]

Εις το δημόσιον όργανον ή τον ιδιώτην συντελούντα εις την ανακάλυψιν κρυπτομένων τροφίμων [...] δίδεται αμέσως το 1/5 εκ των κατασχεθέντων.⁸

Η κατοχή, η μεταφορά, η πώληση και η αγορά τροφίμων, όλα τους είχαν απαγορευθεί «δίχως την ειδική άδεια». Ωστόσο το καλύτερο κρύβεται στην

τελευταία πρόταση ετούτης της πρωτόλειας νομοθεσίας απαγόρευσης των τροφίμων. Ενώ η «μαύρη» αγορά δημιουργούνταν μέσω της σπάνης και της απαγόρευσης των τροφίμων, τα «δημόσια όργανα» που θα επέβαλλαν την απαγόρευση, δηλαδή βασικά οι μπάτσοι, αποκτούσαν, από τον ίδιο τον νόμο, κίνητρο και δικαίωμα συμμετοχής στην ίδια την «αγορά» που απαγόρευαν! Για να γυρίσουμε στο κατανοητό μας παράδειγμα, οι φίλοι του Δούνια δεν μπορούσαν να καταγγείλουν την κλοπή. Γιατί η ίδια η κατοχή τόσων τροφίμων ήταν παράνομη. Η προμήθειά τους επίσης. Γιατί οι μπάτσοι θα τους ανάγκαζαν να αποκαλύψουν τον προμηθευτή τους, που ήταν ακόμη πιο παράνομος. Ή, για να είμαστε ρεαλιστές, γιατί όποιος μπάτσος εμπλεκόταν στην υπόθεση, θα ζητούσε μερίδιο με αντάλλαγμα τη σιωπή. Όπως βλέπουμε, οι σχετικοί νόμοι, από γεννησιμιού τους, προσδιόριζαν τη μίζα του μπάτσου ή του καταδότη σε κάτι πάνω από το 20% του συνόλου των «παράνομων» τροφίμων, μετατρέποντας τον μπάτσο σε παράνομο έμπορο τροφίμων.

Στους μήνες που ακολούθησαν, η λειτουργία της απαγόρευσης κάθε κατοχής και μεταφοράς τροφίμων εκλεπτύνθηκε, γενικεύθηκε και συνέδεσε όλο και πιο στενά τους κρατικούς μηχανισμούς με την τάχα «πρωτοφανή», «διαταξική συμμετοχή» και εν πάση περιπτώσει «μαύρη» αγορά. Ο τρόπος με τον οποίο γινόταν η σύνδεση, γίνεται εμφανής αν κοιτάξει κανείς τις περίφημες «άδειες μεταφοράς ειδών», που άρχισαν να μπαίνουν στο παιχνίδι από τον Οκτώβριο του '41. Τέτοιες «άδειες» επέτρεπαν τη μεταφορά έως 4 οκάδων λαδιού, 6 οκάδων σταφίδας και 6 οκάδων οσπρίων, ενώ για να έχουν ισχύ έπρεπε να θεωρούνται κατά την αναχώρηση του επίδοξου αγοραστή από τον τόπο κατοικίας του, στη συνέχεια να ξαναθεωρούνται στον τόπο αγοράς των προϊόντων και τέλος κατά την επιστροφή.⁹ Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, προέβλεπαν και συγκεκριμένο χρονικό όριο για το ταξίδι.

Με άλλα λόγια, οι απαιτήσεις που έθετε το ελληνικό κράτος ήταν εξωπραγματικές. Και μόνο η υποχρέωση να θεωρηθεί η άδεια στον τόπο αγοράς προσέκρουε πάνω στη νέα πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί από το καλοκαίρι του '41 στην ελληνική ύπαιθρο, αφού προϋπέθετε ότι οι ίδιοι ιδιοκτήτες γης που είχαν αρνηθεί να παραδώσουν μερίδιο της σοδειάς τους στις αρχές, θα πείθονταν να δηλώνουν τις ποσότητες που διέθεταν στους αγοραστές της Αθήνας, παρέχοντας έτσι πληροφορίες στο κράτος για τα αποθέματά τους.¹⁰

Οπότε τέτοιου είδους άδειες δεν είχαν ακριβώς τη χρησιμότητα την οποία παρουσιάζονταν να έχουν. Από την άλλη, δεν ήταν καθόλου κι αυτό που θα λέγαμε «κενό γράμμα». Το γεγονός άλλωστε ότι πωλούνταν στη μαύρη αγορά για περίπου τρεις χιλιάδες δραχμές,¹¹ μας υποδεικνύει το πόσο αναγκαίες ήταν. Αποτελούσαν ένα κρατικό έγγραφο που έπρεπε να διαθέτει κανείς, αλλά που -ως εκ θαύματος- ήταν σχεδόν αδύνατο να το αποκτήσει με νόμιμες διαδικασίες, ειδικά για τις πραγματικές ποσότητες που μεταφέρονταν και διανέμονταν.

Γι' αυτό, όμως, δεν υπάρχει η μαφία; Για να προσφέρεις «εναλλακτικές»; Μια, λοιπόν, πλαστιά άδεια με στοιχεία που δεν έκαναν τους παραγωγούς να τσινίζουν, αλλά και μπορούσαν να κριθούν ικανοποιητικά σε έναν

έλεγχο της αστυνομίας, μπορούσε να λειτουργήσει, για όσους ήταν σε θέση να την εξασφαλίσουν, ως διαβατήριο που θα τους έφερνε πιο κοντά στον προορισμό τους. Πολύ περισσότερο, οι ίδιοι που εξέδιδαν τις άδειες, μπορούσαν να τις εμπορεύονται σε μεγάλες ποσότητες, είτε με την πλαστιά είτε με τη γνήσια μορφή τους. Κι έτσι, με τρόπους που θα έπρεπε να μας είναι οικείοι από την περίπτωση των «αδειών παραμονής» των μεταναστών, χτιζόταν ένας ολόκληρος μηχανισμός με άκρες στην αστυνομία και τα κάθε είδους σημεία ελέγχου. Έτσι, ο μπάτσος, ως κρατικός υπάλληλος, αποκτούσε σχέσεις με τον «μαυραγορίτη» και ο «μαυραγορίτης», ως «εκφραστής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας», έδινε πίσω στον μπάτσο ένα μερίδιο από τα κέρδη της ανθοφόρας επιχείρησής του. Πάρτε το σαν ιδιόμορφη φορολόγηση.

Η αποθήκη των φίλων του Δούνια δεν ήταν παρά η απόληξη ενός γιγάντιου δικτύου μεταφοράς και πώλησης τροφίμων που συμπεριελάμβανε χιλιάδες κρατικούς υπαλλήλους. Η κορυφή αυτού του δικτύου έφτανε στα ανώτερα επίπεδα του ελληνικού κράτους. Όπως άλλωστε θα δούμε στο επόμενο τεύχος, αυτό το δίκτυο άρχισε να χτίζεται ήδη από τις πρώτες μέρες της κατοχής, ή ακόμη και πιο πριν, αναλόγως του πόσο προνοητικοί είχαν αποδειχθεί οι διάφοροι ειδικοί του ζητήματος. Όπου «ζήτημα» -ας μην το ξεχνάμε- ήταν η λειτουργία της καπιταλιστικής αγοράς: οπότε οι «ειδικοί του ζητήματος» ήταν οι Έλληνες καπιταλιστές και κρατικοί υπάλληλοι.

1. Δες για παράδειγμα «Το Μαγικό Εμπόρευμα: Η Εργατική Δύναμη στην Αθήνα του Μεσοπολέμου», *Antifa* #38, 10/2013.
2. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 89.
3. Αναφέρεται στο Μάρτιν Ζέκεντορφ, *Η Ελλάδα κάτω από τον Αγκυλωτό Σταυρό. Ντοκουμέντα από τα Γερμανικά Αρχεία*, Σύγχρονη Εποχή, 1991, σελ. 143.
4. Χαραλαμπίδης, ό.π, σελ 92.
5. Για την αντίστοιχη περίπτωση της εμπορίας ναρκωτικών στον μεσοπόλεμο, δες «Ιστορίες του Τεκέ: Η Εργατική Τάξη, τα Ναρκωτικά και ο Νόμος στον Μεσοπόλεμο», *Antifa* #57, 10/2017. Για το παρελθόν της απαγόρευσης των ναρκωτικών δες «Κράτος, Ναρκωτικά και η Ιστορική Χρησιμότητα της Απαγόρευσης», *Antifa* #69, 2/2020 (το τεύχος που κρατάς στα χέρια σου). Γενικότερα για τις διαδικασίες «παρανομοποίησης», δες Αυτόνομες Ομάδες από την Αθήνα, *Σχεδόν Αόρατοι: Η Παρανομοποίηση της Εργασίας ως Κρατική Στρατηγική για τη Μετανάστευση*, *antifa scripta*, 2013 (Α' Έκδ. 2010), σελ. 21-36. Για κυριλή πηγή από την οποία ο ρόλος του κράτους παραλείπεται εντελώς και απομένει η εξουσία σκέτη, ακέφαλη και παραπονεμένη δες Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, Ρέππας, 1989.
6. Χαραλαμπίδης, ό.π, σελ 93.
7. Αυτό το επεισόδιο έχει περιγραφεί στο «Η Πείνα: Ζωντανόι, Νεκροί και Κοινωνικές Τάξεις την ώρα του Λιμού», *Antifa* # 67, 11/2019.
8. «Αμοιβαί εις τους Καταδιδοντας Απόκρυψιν Τροφίμων», *Ελεύθερο Βήμα*, 30/08/1941.
9. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα, άνοιξη 1941 - Φθινόπωρο 1942*, Πολίτης, 1993, σελ. 98.
10. Σχετικά δες «Θέρος, Τρύγος, Πόλεμος! Η Οργάνωση της Πείνας το Καλοκαίρι του 1941», *Antifa* #41, 05/2014.
11. Ροζέ Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και Μαρτυρίες του Πολέμου και της Κατοχής*, Θεμέλιο, 1982, σελ. 37.

Και περιμένεις. Κι υπομένεις. Κι αγωνιάς. Θα φτάσουν; Δεν θα φτάσουν; Και λιώνεις από την αγωνία. Και περιμένεις. Κι υπομένεις. Κι έρχεται κατά το μεσημέρι κι η σειρά σου κι έχουν σωθή και φεύγεις με τα χέρια αδειανά. Αγανακτείς και καταπίνεις κι είσαι πτώμα. Κι έτσι που είσαι σκοντάφτεις επάνω σ' έναν Γερμανό. Τρως μια κλωτσιά. Αγανακτείς και καταπίνεις. Πέφτεις ζαλισμένος επάνω σ' ένα Ιταλό. Τρως μια καρπαζιά. Αγανακτείς και καταπίνεις. Βράζεις από μέσα σου και νιώθεις ν' ανεβαίνει η φούρκα ως τα χείλη, είσαι μπαρούτι, φωτιά, ηφαιστειο ζοίμο να σκάσει. Σ' αυτή την ζηλευτή κατάσταση, λοιπόν, μπαίνεις μες' το τράμ και παραδοκείς ποιος θα σ' ακουμπήσει λίγο για να τον σκοτώσεις. Ευτυχώς. Υπάρχει ακόμα και το τράμ. Γιατί λένε πως θα το καταργήσουν κι' αυτό και δεν είναι που θα παίρνουμε τον Μαραθώνιο καθημερινά αλλά γιατί δεν θάχουμε πώς και πού να δίνουμε μια διέξοδο, τουλάχιστο, σ' αυτό το κύμα της φούριας και χολής που μαζεύεται και φουσκώνει και βράζει μέσα μας και -δόξα σοι ο πανάγαθος- βρίσκει ένα τόπο να ξεσπά.

Πιο γεμάτο δεν γίνεται. Κι αν δεν ήσουν νευριασμένος πριν ανέβεις, θα νευρίαζες μέσα στο πρώτο πεντάλεπτο.

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 11 ΔΕΚΕΜΒΡΗ 1941

Ενώ ο λιμός μαινεται, ο Πρωθυπουργός αφήνει υπόνοιες ότι οι μπάτσοι εμπλέκονται στη «μαύρη» αγορά. Πρώτα βέβαια, είχε φροντίσει να νομοθετήσει με τέτοιο τρόπο ώστε οι μπάτσοι να εμπλέκονται αναπόφευκτα στη «μαύρη» αγορά.